

**Ryszard Cymerman, Jerzy Suchta,
Ewa Fiedorowicz-Kozłowska**

**Planowanie przestrzenne rolnictwa
jako narzędzie ochrony wód Bałtyku**

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 2/1/2, 31-44

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PLANOWANIE PRZESTRZENNE ROLNICTWA JAKO NARZĘDZIE OCHRONY WÓD BAŁTYKU

Ryszard Cymerman, Jerzy Suchta, Ewa Fiedorowicz-Kozłowska

Streszczenie. Rolnictwo w Polsce charakteryzują dwie przeciwstawne tendencje. Jedną z nich wynika z konieczności konkurencyjności polskich gospodarstw rolnych w nowej sytuacji ekonomicznej kraju, zwłaszcza w przededniu akcesji do UE. Wysoka efektywność ekonomiczna w produkcji żywności wiąże się z negatywnymi skutkami dla środowiska. Takie zjawiska, jak koncentracja produkcji i ziemi rolniczej, mechanizacja oraz chemizacja, mogą prowadzić do zanieczyszczenia wód powierzchniowych i wglębnych, a w konsekwencji także wód Bałtyku. Drugą tendencją charakteryzującą polskie rolnictwo jest ekologizacja. Zadaniem planowania przestrzennego jest prawidłowe gospodarowanie zasobami przyrody oraz ochrona gruntów rolnych. Właściwe rozmieszczenie produkcji rolniczej, odpowiednie proporcje między funkcją rolną a ochronną, stosowanie wymogów ochrony środowiska w rolnictwie, mają prowadzić do poprawy jakości poszczególnych elementów środowiska naturalnego, w tym wód Bałtyku.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, ochrona środowiska, ochrona wód, rolnictwo, ekologia, ekorozwój.

ROLNICTWO A ZAGROŻENIE ŚRODOWISKA

Już od ponad dziesięciu lat rolnictwo polskie jest kształtowane pod wpływem gospodarki rynkowej. Wolny rynek wymusza konkurencyjność gospodarstw rolnych. Zwiększenie efektywności ekonomicznej w rolnictwie wiąże się z intensyfikacją produkcji, a to z kolei objawia się nasileniem trzech powiązanych ze sobą tendencji: koncentracji, mechanizacji i specjalizacji.

Specjalizacja i koncentracja w rolnictwie, oprócz pozytywnych skutków związanych ze wzrostem ilościowym i jakościowym produktów rolniczych, niesie również zagrożenie dla środowiska. W wyniku daleko posuniętej specjalizacji i koncentracji produkcji zwierzęcej następuje punktowa koncentracja odchodów, która bardzo często powoduje zanieczyszczenie wód powierzchniowych i podziemnych, w tym ujęć wody pitnej, a także środowiska glebowego.

Szczególnie drastycznie problem ten występuje w obiektach fermowych o technologii bezściółkowej, gdy odchody zwierzęce trafiają do środowiska w formie płynnej (gnojowica, gnojówka). Wprowadzane w ten sposób do środowiska składniki odżywcze są wysoce mobilne [Okruszko 1992], przez co nierzadko zagrażają rozległym obszarom.

Podobnie niekorzystne skutki dla środowiska powoduje często koncentracja ziemi rolniczej, w której wyniku wraz ze wzrostem wielkości pola uprawowego zwiększa się zagrożenie erozyjne, nasilają się ujemne skutki upraw o charakterze monokulturowym oraz następuje przekroczenie barier odpornościowych środowiska i w efekcie tego jego degradacja. Należy również wspomnieć o pejoratywnym wpływie komasacji gruntów na przyrodniczą strukturę krajobrazu.

Mechanizacja i motoryzacja rolnictwa w odniesieniu do środowiska niesie określone negatywne skutki, które dotyczą głównie ucisku na glebę kół ciągników i maszyn towarzyszących. Zbyt energiczne przemieszczanie cząstek gleby, zarówno w poziomie, jak i w pionie profilu gleby, powoduje nie tylko trwałe niekorzystne zmiany struktury gleby, ale także niekorzystne zmiany stosunków wodno-powietrznych w środowisku glebowym. Silniki spalinowe stosowane w rolnictwie – szczególnie na trasach ich częstych przejazdów – powodują zanieczyszczenie powietrza i gleb tlenkami metali ciężkich. Z wprowadzeniem mechanizacji i motoryzacji do rolnictwa jest związany również proces zatrutowania wód powierzchniowych i wglębnych (a w konsekwencji także wód morskich), jako skutek przenikania do nich resztek benzyny, oleju i smarów. Z rozwojem mechanizacji wiąże się tendencja do specjalizacji produkcji rolniczej, np. ze względu na konieczność ograniczania różnorodności nabywanego sprzętu. To z kolei dodatkowo zwiększa ryzyko powstawania monokultur na dużych obszarach. Wzrost mechanizacji może powodować przyspieszanie procesów erozyjnych.

Istotnym zjawiskiem związanym z intensyfikacją produkcji roślinnej jest stale pogłębiający się proces chemizacji. Wyraża się on coraz większym zużyciem nawozów mineralnych, środków ochrony roślin oraz różnego typu regulatorów i stymulatorów. Nie ulega wątpliwości, że chemizacja jest warunkiem wzrostu produkcji roślinnej, równocześnie jednak nadmierne dawki i niewłaściwe stosowanie nawozów mineralnych i pestycydów powodują zagrożenie dla środowiska. Nieprawidłowe użycie nawozów mineralnych może doprowadzić do zmian w środowisku glebowym, szczególnie przy stosowaniu dużych dawek i wówczas, gdy nie zostały uwzględnione właściwości gleby i klimatu regionu, a także wymagania pokarmowe uprawianych roślin. Dotyczy to zwłaszcza obszarów rolniczych, gdzie występują gleby mało odporne na degradację, a więc głównie gleby piaszczyste (V i VI klasy bonitacyjnej). Z kolei stosowanie pestycydów może wywoływać tzw. presję selekcyjną polegającą na tym, że w wyniku ich działania nigdy nie ginie 100% populacji szkodnika, a osobniki cha-

rakteryzujące się podwyższonym poziomem odporności na dany środek zostają w ten sposób wyselekcjonowane i dają początek populacji odporniejszej na określony pestycyd. Konieczność stosowania coraz większych dawek i coraz silniej działających pestycydów ma szczególnie niszczący wpływ na środowisko.

Chemizacja jako czynnik intensyfikacji produkcji roślinnej wiąże się z chemicznym zanieczyszczeniem gleb (a także wód powierzchniowych, wglębnych i w konsekwencji morskich) wynikającym w szczególności z niewłaściwej działalności człowieka, co prowadzi do degradacji gleby. Powodują ją przede wszystkim dwa rodzaje procesów:

- procesy prowadzące do zmiany odczynu gleb, czyli zakwaszenia lub alkaliczacji;
- procesy prowadzące do akumulacji pierwiastków śladowych – zwłaszcza metali ciężkich.

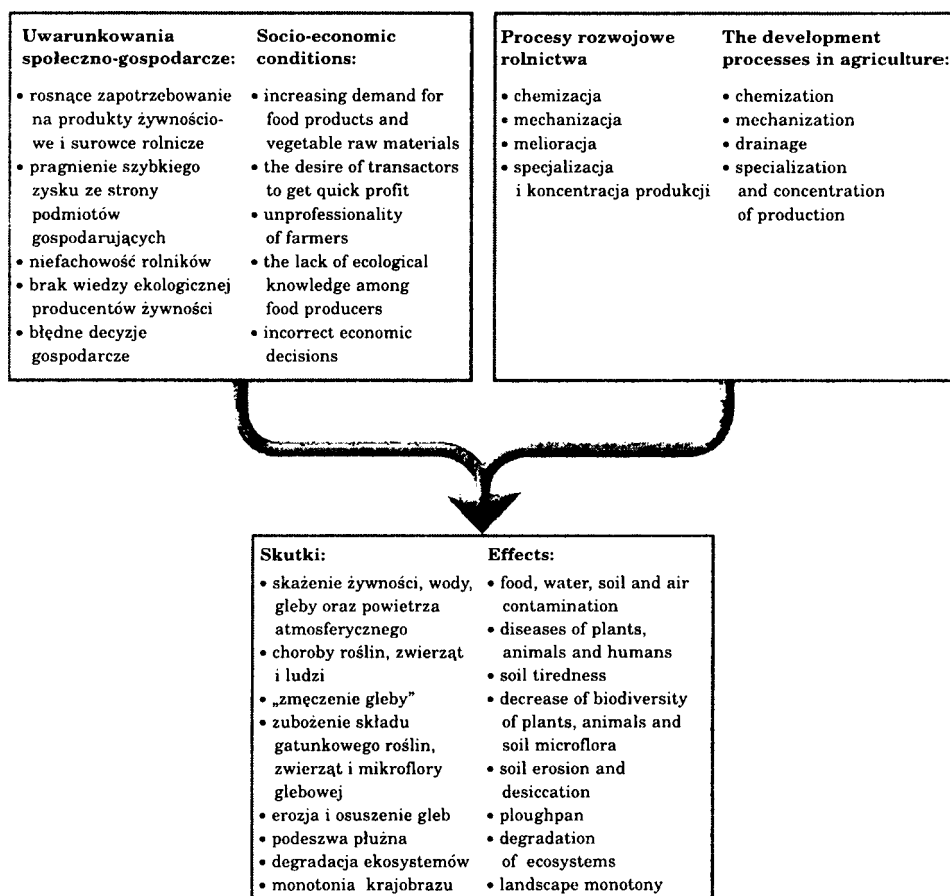
W Polsce gleb bardzo kwaśnych ($\text{pH} \leq 4,5$) jest 25,6%, a kwaśnych ($\text{pH} 4,6\text{--}5,5\%$) – 31,1%. Taki stan jest wynikiem oddziaływania kwasotwórczych zanieczyszczeń przemysłowych, stosowania nawozów mineralnych o kwaśnym oddziaływaniu, niewystarczającego zużycia nawozów wapniowych i wapniowo-magnezowych oraz zastąpieniem wielogatunkowej roślinności naturalnej monokulturami (rolnymi i leśnymi). Zjawisko to dodatkowo potęgowane jest przez proces wymywania wapna z gruntów ornych.

Omówione zagrożenia środowiska spowodowane działalnością rolniczą oraz wynikające stąd skutki w dziedzinie ekologicznej, gospodarczej i społecznej, można przedstawić w formie syntetycznej (rys. 1).

Degradacja środowiska przyrodniczego wywołana produkcyjną działalnością rolnictwa ma istotny wpływ na zanieczyszczenie wód powierzchniowych i wglębnych, a co za tym idzie przyczynia się do zanieczyszczenia wód Bałtyku.

W ostatnich latach odnotowano poprawę jakości wód śródlądowych, jednak mimo to, według danych GUS, w 19 rzekach skontrolowanych w 2001 r. nie stwierdzono wód kwalifikujących się do I klasy czystości (według kryterium bakteriologicznego opartego na wynikach badań miana *coli* typu fekalnego); w II klasie czystości znalazło się 2,7% wód, a w klasie III – 24,8%. Do wód pozaklasowych zaliczono aż 52,4% [Rocznik Statystyczny 2002]. Nieco lepiej przedstawia się stan czystości jezior w naszym kraju. W 2001 r. spośród 111 badanych jezior 5 miało wody I klasy czystości, co stanowiło 2,2% objętości badanych jezior, 53 jeziora miało wody II klasy (62%), 37 jezior, czyli ok. 26% – wody klasy III, natomiast w 16 jeziorach (9%) stwierdzono wody pozaklasowe. Odnotowano również poprawę jakości wód w dorzeczach Odry i Wisły.

Jednak, jak podaje GUS, Polska w 1998 r. odprowadzała do Bałtyku 229 tys. ton azotu ogólnego i 14,2 tys. ton fosforu rocznie. 50% azotu i 40% fosforu pochodzi z zanieczyszczeń obszarowych i punktowych z terenów rolniczych [Stan środowiska w Polsce 1998].

Rys. 1. Wpływ rolnictwa na zagrożenie środowiska przyrodniczego
 Fig. 1. The impact of agriculture on the natural environment

PLANOWANIE PRZESTRZENNE A ROLNICTWO I OCHRONA ŚRODOWISKA

Procedury zagospodarowania przestrzennego określa Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. O planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. W myśl tej ustawy organa administracji państwowej sporządzają na „koncepcję polityki przestrzennego zagospodarowania kraju”, okresowe raporty o stanie zagospodarowania kraju oraz programy zawierające zadania rządowe służące realizacji celów publicznych.

Na szczęblu województwa sejmik województwa uchwala następujące dokumenty planistyczne:

- strategię rozwoju województwa,
- wieloletnie programy wojewódzkie,
- priorytety współpracy zagranicznej województwa,
- plan zagospodarowania przestrzennego województwa.

W ramach powiatu jednostki samorządowe mogą prowadzić, w granicach swojej właściwości rzeczowej, analizy i studia z zakresu zagospodarowania przestrzennego, odnoszące się do obszaru powiatu i zagadnień jego rozwoju.

Na poziomie gminy są opracowywane dwa dokumenty:

- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – suikzpg,
- miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – mpzp (dla całej gminy lub jej części).

Polityka przestrzenna państwa jest kształtowana na podstawie „Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju”, która stanowi podstawę systemu aktów planistycznych w Polsce [Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju 2001].

Jednym z głównych kierunków polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich realizowany poprzez:

- stopniową modernizację i restrukturyzację gospodarki żywnościowej jako głównego ogniwa przekształceń stref rolniczych;
- zdynamizowanie rozwoju gospodarki turystycznej w strefach o najwyższych walorach rekreacyjnych i krajobrazowych;
- ekologicznie uwarunkowany rozwój gospodarki leśnej i wodnej;
- zdynamizowanie rozwoju infrastruktury społecznej i technicznej obszarów wiejskich.

Jednocześnie ogromny nacisk jest wywierany na przesłanki ekologiczne polityki przestrzennej. Podstawowe uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego kraju w ujęciu „Koncepcji” wynikają między innymi z ekorozwoju jako wyzwania ogólnocywilizacyjnego XXI wieku określającego nowe wartości, długofalowe cele strategiczne, uwarunkowania i kryteria ekologiczne rozwoju i przestrzennego zagospodarowania kraju.

Za najważniejszy z użytkowanych składników systemów ekologicznych w Polsce w „Koncepcji” uznano wodę, dlatego ochrona zasobów wodnych wymaga wielu działań zróżnicowanych przestrzennie na obszarze Polski. Podstawowe proekologiczne zasady gospodarki wodnej według „Koncepcji” to:

- prowadzenie wodochronnej gospodarki w zlewniach, które mają wody względnie czyste; wymaga to gospodarki wodnej nastawionej na retencję wody w glebach i pierwszych poziomach wód podziemnych na obszarach gospodarki rolnej i leśnej, w tym zaniechania nadmiernych odwadniających melioracji;
- wprowadzenie szczególnych zasad ochrony środowiska w regionach źródłiskowych i na obszarach alimentacji głębokich wód podziemnych;

- pozostawienie nieuregulowanych rzek, których funkcje przyrodnicze dotąd nie uległy dewastacji, o ile postępowanie to nie będzie sprzeczne z wymogami racjonalnej gospodarki wodnej i ochroną przeciwpowodziową.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich zgodnie z dokumentem „Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa” przyjętym przez Rząd RP uwzględnia w szerokim zakresie problemy ochrony środowiska naturalnego i zakłada koncentrację działań na wspieraniu:

- budowy i modernizacji urządzeń na obszarach wiejskich i w rolnictwie, ograniczających zagrożenia środowiska;
- zachowania różnorodności biologicznej produkcji rolniczej, a zwłaszcza zachowania ginących ras zwierząt i odmian roślin uprawnych;
- produkcji rolnej prowadzonej metodami ekologicznymi;
- utrzymania tendencji do racjonalizacji zużycia chemicznych środków do produkcji rolniczej.

Zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym Rada Ministrów ustala zakres, w jakim „Koncepcja” będzie stanowić podstawę do sporządzania programów zawierających zadania rządowe, służące realizacji ponadlokalnych celów publicznych. „Koncepcja” stanowi również podstawę do sporządzania planu zagospodarowania przestrzennego województwa, który jest aktem planistycznym samorządu wojewódzkiego. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa jest integralnie związany ze strategią rozwoju województwa kreującą kierunki jego rozwoju gospodarczego. Oba te dokumenty nie mają charakteru aktów prawnych powszechnie obowiązujących. Mają natomiast znaczenie w stosunkach wewnętrznych administracji publicznej. Wyżej wymienione akty planistyczne należą do kategorii aktów planowania ogólnego i wpływają na rozwój przestrzenny i gospodarczy województwa w szerokim zakresie, przedmiotowo praktycznie nieograniczonym [Niewiadomski 2002].

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa określa zasady organizacji przestrzennej województwa, w tym przede wszystkim:

- podstawowe elementy sieci osadniczej województwa i ich powiązań komunikacyjnych oraz infrastrukturalnych, w tym kierunki powiązań transgranicznych;
- system obszarów chronionych, w tym obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony uzdrowisk oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- granice terenów zamkniętych i ich stref ochronnych [Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym].

Ze wszystkich wymienionych wcześniej dokumentów jedynie mpzp stanowi prawo miejscowe, dlatego odgrywa główną rolę w planowaniu przestrzennym. Uchwalenie planu miejscowego poprzedza zawsze opracowanie suikzpg, w którym uwzględnia się zasady określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, ustalenia strategii rozwoju i planu zagospodarowania

przestrzennego województwa oraz strategii rozwoju gminy, o ile gmina dysponuje takim dokumentem [Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym]. Ważną, a nawet najważniejszą, składową studium jest inwentaryzacja przyrodnicza gminy. Jej właściwe wykonanie warunkuje w ogromnym stopniu przyszły kształt polityki przestrzennej gminy, a także jej przestrzenny obraz. To właśnie w studium określa się podstawowe zależności wynikające z naturalnych elementów przyrody, w tym stanu rolniczej przestrzeni produkcyjnej, istnienia obszarów objętych ochroną środowiska, lokalnych wartości jego zasobów i zagrożeń. Studium stanowi podstawę sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i różnych decyzji administracyjnych. Dzięki temu, iż studium sporządza się dla całej gminy (plan miejscowy – nierzadko tylko dla fragmentu gminy), stanowi ono szansę na integrację przestrzeni jako określonej całości [Niewiadomski 2002]. Z powyższych przesłanek wynika doniosłość studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jako instrumentu rozwoju oraz ochrony i kształtowania środowiska gminy.

Kompleksowa charakterystyka środowiska przyrodniczego zawarta w studium powinna obejmować:

- sporządzenie szczegółowej inwentaryzacji istniejących i projektowanych: obszarów, obiektów i tworów przyrody kwalifikujących się do ochrony na podstawie przepisów szczególnych (w tym charakterystyki różnorodności ekosystemów rzadkich i szczególnie zagrożonych gatunków fauny i flory);
- określenie obecnych i potencjalnych zagrożeń środowiska (zanieczyszczenie powietrza, wód, gleb, roślin);
- ocenę stanu funkcjonowania środowiska przyrodniczego;
- opracowanie propozycji działań techniczno-organizacyjnych niezbędnych do wprowadzenia na potrzeby zahamowania procesu degradacji środowiska;
- przedstawienie kierunków najpilniejszych działań ochronnych w odniesieniu do obszarów i obiektów o szczególnych wartościach przyrodniczych i kreowanie polityki ekorozwoju [Dubel 1996].

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględnia się, między innymi, uwarunkowania wynikające w szczególności z:

- dotychczasowego przeznaczenia, zagospodarowania i uzbrojenia terenu;
- stanu ładu przestrzennego i wymogów jego ochrony;
- stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego;
- warunków i jakości życia mieszkańców, w tym ochrony ich zdrowia;
- występowania obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów odrębnych;

- występowania udokumentowanych złóż kopalin oraz zasobów wód podziemnych;
- stanu systemów komunikacji i infrastruktury technicznej, w tym stopnia uporządkowania gospodarki wodno-ściekowej, energetycznej oraz gospodarki odpadami.

W studium określa się w szczególności:

- kierunki zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów;
- obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk;
- kierunki rozwoju systemów komunikacji i infrastruktury technicznej;
- kierunki i zasady kształtowania rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obowiązkowo określa się między innymi:

- przeznaczenie terenów oraz linie rozgraniczające tereny o różnym przeznaczeniu lub różnych zasadach zagospodarowania;
- zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego;
- zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego;
- zasady modernizacji, rozbudowy i budowy systemów komunikacji i infrastruktury technicznej [Ustawa z dnia 10 maja 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym].

Studium i plan miejscowy zawierają pewne wskazówki dotyczące ochrony wód, głównie przed zanieczyszczeniami punktowymi (ścieki bytowo-gospodarcze i przemysłowe). W celu utrzymania czystości środowiska wód śródlądowych, wglębnych, a także Bałtyku niezbędne jest uwzględnianie w planach również zanieczyszczeń obszarowych, związanych z chemizacją rolnictwa. Dotyczy to szczególnie terenów intensywnie użytkowanych rolniczo, gdzie spływ z pól nierzadko decyduje o jakości wód powierzchniowych i wglębnych [Szymańska 1997].

Ograniczanie zanieczyszczeń wód powierzchniowych i wglębnych powinno być realizowane w układach zlewniowych, u źródeł ich powstawania, gdyż tylko ono prowadzi do osiągnięcia efektu ekologicznego [Błaszczuk 2002].

Zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym projekt planu miejscowego sporządza się wraz z prognozą oddziaływania na środowisko, uwzględniając przy tym ustalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Celem prognozy jest przeciwdziałanie skutkom, jakie mogą wynikać dla środowiska przyrodniczego z projektowanego sposobu zagospodarowania i wykorzystania terenu oraz wskazanie sposobów eliminacji lub przynajmniej ograniczenia negatywnych oddziaływań na środowisko w przypadku realizacji ustaleń planu [Ebel 1998].

Przed wydaniem decyzji w sprawie planowanego przedsięwzięcia mogącego znacząco oddziaływać na środowisko przeprowadza się postępowanie w spra-

wie oceny oddziaływania na środowisko OOS [Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, DzU z dnia 20 czerwca 2001 r.]. Przedsięwzięcia te wylicza Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 września 2002 r. w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych kryteriów związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięć do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko (DzU z dnia 29 października 2002 r.) i są to, na przykład – chów lub hodowla zwierząt w liczbie nie niższej niż 240 dużych jednostek przeliczeniowych inwentarza (DJP), gospodarowanie wodą w rolnictwie, w tym melioracje. Tego rodzaju inwestycje wymagają lub mogą wymagać sporządzenia raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko. Przeprowadzenie oceny oddziaływania na środowisko warunkuje tutaj wydanie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, pozwoleniu na budowę i pozwolenia wodnoprawnego. OOS, w znaczący sposób, wpływają na decyzje administracyjne, dlatego pełnią ważną funkcję w planowaniu, ochronie i kształtowaniu środowiska obszarów wiejskich.

INSTRUMENTY REALIZACJI EKOROZWOJU I ICH WPŁYW NA POZIOM I ROZMIESZCZENIE PRODUKCJI ROLNICZEJ

Do podejmowania skutecznych decyzji przestrzennych w odniesieniu do działalności rolniczej niezbędne są odpowiednie mechanizmy sterujące. Istniejący system unormowań prawnych, które tworzą określone bariery przeciwdziałające zagrożeniom środowiska ze względu na sposób ich wpływania, osiągnięte skutki oraz formy oddziaływania, można sklasyfikować następująco:

- 1) działania finansowe:
 - opłaty za korzystanie ze środowiska,
 - opłaty podwyższone,
 - opłaty sankcyjne,
 - administracyjne kary pieniężne,
 - wpłaty rekompensujące rzeczywistą wartość straty i utracony zysk;
- 2) działalność odszkodowawcza:
 - związana z ochroną prewencyjną przy roszczeniach odszkodowawczych,
 - odpowiedzialność za szkody wyrządzone niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązań;
- 3) ochrona praw podmiotowych;
- 4) oddziaływanie administracyjne:
 - planowanie, strefy ochronne, normatywy zanieczyszczeń, nakazy i zakazy;
- 5) oddziaływanie represyjne:
 - odpowiedzialność karna,
 - wstrzymanie działalności zagrażającej środowisku;

6) zróżnicowane stawki podatków i innych danin publicznych służące celom ochrony środowiska, dotowanie rolnictwa ekologicznego.

Z dotychczasowej działalności praktycznej wynika, że podstawowe znaczenie w realizacji ekorozwoju obszarów wiejskich mają zwłaszcza te unormowania prawne, które obejmują działania finansowe i administracyjne. W tych pierwszych dużą rolę odgrywają opłaty za korzystanie z zasobów środowiska przyrodniczego. Ich sens ekonomiczny sprowadza się do tego, aby poprzez wysokość opłat kształtować strukturę zużycia zasobów naturalnych, zachęcać do stosowania „czystych” procesów produkcji, rozwijać inwestowanie i finansowanie przedsięwzięć ochronnych, wpływać na strukturę produkcji końcowej i jej cechy użytkowe, zachęcać do rozwoju nowych urządzeń chroniących środowisko przed zanieczyszczeniem.

Zasadnicze zmiany w rozmieszczeniu produkcji rolniczej są kształtowane przede wszystkim pod wpływem mechanizmów rynkowych, które wymuszają racjonalność zachowań przestrzennych wszystkich podmiotów gospodarujących w tej sferze. Oznacza to, że alokacja nakładów w rolnictwie byłaby poddana głównie kryteriom efektywności mikroekonomicznej. Wynikającym stąd regułom powinna podlegać również specjalizacja i rejonizacja produkcji rolniczej, gdyż w interesie podmiotów gospodarujących będzie racjonalne wykorzystanie przestrzennie zróżnicowanych warunków glebowo-klimatycznych, zasobów pracy, istniejącego zainwestowania, a także renty położenia związanej ze specyfiką i dostępnością rynków zbytu.

Administracyjne akty normatywne dotyczące ochrony środowiska obejmują przede wszystkim takie zagadnienia, jak normatywy zanieczyszczenia strefy ochronnej. W przypadku produkcji rolniczej, która może stwarzać zagrożenie dla środowiska (np. fermy chowu zwierząt), na uwagę zasługują strefy ochronne, które tworzy się wokół źródeł szkodliwego oddziaływania na środowisko [Michałowski 1997].

Próbę sprecyzowania ograniczeń, zakazów i nakazów w stosowaniu nawozów mineralnych, wapna nawozowego oraz dotyczących pogłowia zwierząt gospodarskich i budownictwa inwentarskiego przedstawiono niżej:

A. Obszary specjalne (chronione) ze szczególnym uwzględnieniem otulin parków narodowych i parków krajobrazowych (bez otulin)

- ograniczenia:
 - ograniczenie intensywnego stosowania nawozów mineralnych, poziom nawożenia nie powinien przekraczać 100 kg NPK/1 ha UR w warunkach słabej jakości gleb i występowania w rejonie znacznej powierzchni wód;
- zakazy:
 - całkowity zakaz stosowania nawozów mineralnych w ścisłych strefach rezerwatowych w wyznaczonych miejscowościach (gospodarstwach) do produkcji zdrowej żywności;
 - zakaz lokalizacji przemysłowych ferm hodowlanych;

- zakaz instalowania w gospodarce chłopskiej pomieszczeń inwentarskich bezściółkowych;
- nakazy i zalecenia:
 - zalecenia szczegółowego określania proporcji N:P:K oraz szczegółowego zróżnicowania dawek nawozów w zależności od stref ochronnych, jakości gleb, rzeźby terenu, występowania cieków wodnych, relacji upraw polowych do stosowania systemów łąkowo-pastwiskowych czy gospodarki warzywniczno-sadowniczej;
 - zalecenie stosowania nawozów mineralnych wespół z nawozami organicznymi (wzajemne uzupełnianie), w szczególności nawożenie roślinami zielonymi, obornikiem, kompostem, a także przystosowaną ekologicznie gnojowicą, wodorostami;
 - zwiększenie poziomu wapnowania gleb mocno zakwaszonych do poziomu co najmniej 200 kg CaO/1 ha UR;
 - zalecenie stosowania wapna magnezowego wzdłuż tras komunikacyjnych w celu wiązania metali ciężkich w związki obojętne dla środowiska;
 - zalecenie stosowania intensywnego wapnowania gleb o charakterze melioracyjnym (melioracje chemiczne) na szczególnie słabych i silnie zakwaszonych glebach;
 - wyłączenie z funkcji gospodarczej już istniejących ferm hodowlanych;
 - zalecenie dla ferm hodowlanych leżących w strefach chronionego krajobrazu stosowania właściwego sposobu zagospodarowania gnojowicy (bezpieczna odległość od źródeł wody, sprawnie funkcjonujące zbiorniki do okresowego jej magazynowania);
 - przystosowanie obsady zwierząt gospodarskich do powierzchni użytkowej – pogłowie bydła musi być wyraźnie związane z powierzchnią użytków zielonych, a na obszarze dużych kompleksów łąk i pastwisk należy przewidzieć wzrost tego pogłowia; pogłowie trzody chlewnej powinno być bardziej związane z zasiewami stosowanych roślin zbożowych i ziemniaków; w aspekcie ekologizacji rolnictwa nie należy zbyt ograniczać pogłowia koni;
 - zwrócenie szczególnej uwagi na zdrowie, wydajność i długowieczność zwierząt i wysoką jakość otrzymywanych z nich produktów – zwierzęta powinny mieć zagwarantowane odpowiednie pomieszczenia zapewniające swobodę zachowań; pasza powinna pochodzić z własnego gospodarstwa i nie zawierać substancji czynnych, jak antybiotyki, hormony czy specjalne środki do przyspieszonego tuczenia;

B. Obszary różne poza obszarami chronionymi

- ograniczenia:
 - ograniczenia intensywnego stosowania nawozów mineralnych, poziom nawożenia nie powinien przekraczać 200 kg NPK/1 ha UR w przeciętnych warunkach przyrodniczych i 150 kg NPK/1 ha UR w warunkach słabej jakości gleb i występowania w rejonie znacznej powierzchni wód;

- ograniczenia instalowania wszelkich budynków iwentarskich opartych na gnojowicowym systemie chowu zwierząt;
- zakazy:
- zakaz stosowania wysokich dawek nawozowych na glebach piaszczystych;
- nakazy i zalecenia:
- zalecenia racjonalnego stosowania nawozów mineralnych zgodnie z zapotrzebowaniem gleby i roślin na azot, fosfor i potas;
- zwiększenie poziomu wapnowania gleb, zwłaszcza mocno zakwaszonych do poziomu co najmniej 150 kg CaO/1 ha UR;
- niedopuszczenie do nadmiernej koncentracji pogłównia zwierząt na małych powierzchniach użytków rolnych [Michałowski 1997].

Szczegółowe wytyczne odnośnie przechowywania i stosowania nawozów mineralnych i naturalnych zawiera Ustawa z dnia 26 lipca 2000 r. o nawozach i nawożeniu (DzU nr 89 z dnia 24 października 2000 r. art. 18). W myśl tej ustawy nawozy należy stosować w sposób, który nie powoduje zagrożeń dla zdrowia ludzi i zwierząt oraz dla środowiska, a także zabrania się stosowania nawozów:

- na glebach zalanych wodą oraz przykrytych śniegiem lub zamarzniętych do głębokości 30 cm;
- naturalnych w postaci płynnej oraz azotowych na glebach bez okrywy roślinnej, położonych na stokach o nachyleniu większym niż 10%;
- naturalnych w postaci płynnej podczas wegetacji roślin przeznaczonych do bezpośredniego spożycia przez ludzi.

PODSUMOWANIE

Jak wynika z długofalowych prognoz zawartych w koncepcji polityki przestrzennej zagospodarowania kraju rolnictwo polskie będą charakteryzować dwie przeciwstawne tendencje: ekologizacja oraz nasilenie negatywnych skutków w środowisku związanych z koncentracją, mechanizacją i chemizacją rolnictwa. Planowanie przestrzenne jako narzędzie racjonalnego gospodarowania przestrzenią ma za zadanie optymalnie rozmieścić poszczególne rodzaje działalności w przestrzeni, w tym także działalności rolniczej. Od skuteczności funkcjonowania systemu planowania przestrzennej zależy w dużej mierze ustanowienie właściwych proporcji między funkcją rolniczą a funkcją ochronną. Szczególnego znaczenia nabiera tutaj rola miejscowego planu zagospodarowania przestrzennej jako obowiązującego prawa gminnego.

Wszelkie decyzje planistyczne powinny uwzględniać w ujęciu systemowym problematykę racjonalnego gospodarowania zasobami wód, poczynając od pojedynczego gospodarstwa wiejskiego, poprzez racjonalne użytkowania zlewni, co będzie wpływać także na ochronę wód Bałtyku.

Przeciwdziałanie zagrożeniom płynącym z niewłaściwej agrotechniki to także działalność edukacyjna upowszechniająca wśród rolników specjalistyczną wiedzę o najlepszych technikach i praktykach, w tym wdrażająca „Polski kodeks dobrej praktyki rolniczej” [Błaszczuk 2002].

PIŚMIENNICTWO

- Błaszczuk P., 2002. Ochrona i rehabilitacja śródlądowych wód powierzchniowych w świetle integracji Polski z Unią Europejską, *Inżynieria ekologiczna* 6, *Ekoinżynieria dla ekorozwoju*. Warszawa, 156.
- Dubel K., 1996. Inwentaryzacja przyrodnicza gmin w programach ekorozwoju. Mechanizmy i uwarunkowania ekorozwoju. Interdyscyplinarna konferencja naukowa. Tom 2, Białystok, 204–205.
- Ebelt M., 1998. Prognozy wpływu ustaleń planów przestrzennych na środowisko. Poradnik przeprowadzania ocen oddziaływania na środowisko. Ekokonsult. Gdańsk, 135–136.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju (załącznik do obwieszczenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2001 r., poz. 432).
- Mały rocznik statystyczny Polski, 2002. Warszawa.
- Michałowski K., 1997. Uwarunkowania ekologizacji rolnictwa na obszarze funkcjonalnym „Zielone Płuca Polski”. Wydawnictwa Politechniki Białostockiej. Białystok, 133–135.
- Niewiadomski Z., 2002. Planowanie przestrzenne. Zarys systemu. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis. Warszawa, 88, 155–157, 162–163.
- Okruszek H., 1992. Ekologiczne skutki dotychczasowego rozwoju wsi polskiej, *Ekorozwój obszarów wiejskich - materiały konferencyjne*, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych PAN, 410. PWN Warszawa, 25.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 września 2002 r. w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych kryteriów związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięć do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko (DzU z dnia 29 października 2002 r.)
- Stan środowiska w Polsce. Raport PIOŚ, 1998. Warszawa.
- Szymańska H., 1997. Uwzględnienie zanieczyszczeń obszarowych w pracach planistycznych i projektowych w gminach. II Ogólnopolska Konferencja Naukowa: Przyrodnicze i techniczne problemy ochrony i kształtowania środowiska rolniczego. Poznań, 254.
- Ustawa z dnia 26 lipca 2000 r. o nawozach i nawożeniu (DzU nr 89 z dnia 24 października 2000 r. art. 18).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU z dnia 10 maja 2003 r.).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (DzU z dnia 20 czerwca 2001 r.).

SPATIAL PLANNING AS AN INSTRUMENT OF PROTECTION OF RURAL AREAS (THE BALTIC SEA BASIN) IN AN ECODEVELOPMENT SYSTEM

Abstract. Agriculture in Poland is characterized by two opposed tendencies. One of them results from the necessity of being competitive in the new economic situation, especially shortly before our accession to the European Union. High economic efficiency in food production is connected with disadvantageous ecological con-

sequences. Threats to the natural environment in rural areas, caused by specialization, concentration, mechanization and chemization have an influence upon pollution of the Baltic Sea by rivers supplying coastal sea water and also because of infiltration of subterranean waters into the sea. The other tendency characterizing Polish agriculture is ecology. Appropriate location of agricultural production, right proportions between the agricultural function and protective function, the application of environmental protection requirements to agriculture are expected to improve the quality of particular environmental components, including the waters of the Baltic Sea.

Key words: spatial planning, environmental protection, water protection, agriculture, ecology, ecodevelopment.

Jerzy Suchta, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 10-724 Olsztyn, ul. Prawocheńskiego 15, Katedra Gospodarki Nieruchomościami i Rozwoju Regionalnego
Ryszard Cymerman, Ewa Fiedorowicz-Kozłowska, Katedra Planowania i Zagospodarowania Przestrzennego